

ARBEIT MACHT FREI

ТАДЕУШ БОРОВСЬКИЙ
У НАС, В АУШВІЦІ...





ТАДЕУШ БОРОВСЬКИЙ У НАС, В АУШВІЦІ...

Переклад із польської Олександра Бойченка



Чернівці
Книги – XXI
2014

ББК 84(4Пол)6-8Боровський-44
Б 832

Боровський Тадеуш

У нас, в Аушвіці... / Переклад з польської Олександра Бойченка. – Чернівці: Книги – XXI, 2014. – 272 с.

ISBN 978-617-614-075-7

Моторозна сила прози Боровського полягає в тому, що він із якоюсь потойбічною – по той бік добра і зла – стилістичною бай-дужістю показує нам будні табірною комплексу Аушвіц-Біркенау. Ось задимлений єврей із зондеркоманди розповідає під регіт колег, як він мало не особисто заштовхнув до газової камери батька, щоб не опинитися в ній самому; ось вродлива молода жінка, яка вдає, що розпачливе «мамо!» і простягнуті до неї дитячі рученята її не стосуються, бо бездітні жінки мають шанс потрапити на роботу і вижити; а ось і футбол на майданчику, повз який ведуть кілька тисяч «запрошених до газу» – і в проміжку між двома кутовими встигають їх умертвити... Так, на відміну від чорно-білих советських фільмів про війну, табірний світ не був поділений на «наших і німців», а становив складну соціальну систему зі своєю ієрархією і корупцією, зі своїми щасливчиками і невдахами, з інтригами і заздрістю, з коханням і зрадами, ну і з симфонічними концертами – на тлі підрум'яненого крематоріями неба за вікном.



Книгу видано за фінансової підтримки
польського Інституту Книжки

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Перекладено за виданням: Tadeusz Borowski. Pisma w czterech tomach. Proza. Tom 3. – Wydawnictwo Literackie, Kraków. – 2004.

- © Małgorzata Borowska, 2013
- © Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2013
- © Книги – XXI, 2014, *видання українською мовою*
- © Олександр Бойченко, 2014, *переклад*
- © Анна Стюпіна, 2014, *обкладинка*
- © Василь Дроняк, 2014, *макет*

Підписано до друку 22.07.2014. Формат 60x84 1/32.
Умов.-друк. арк. 13,00. Обл.-вид. арк. 13,64.
Видавництво „Книги – XXI”
Україна, 58000, м. Чернівці, а/с 418.
Тел./факс: +38(0372)586021, моб. +38(050)9183202
e-mail: booksxxi@gmail.com
www.books-xxi.com.ua
Свідоцтво про державну реєстрацію
ДК № 1839 від 10.06.2004 р.

ЗМІСТ

ПРОЩАННЯ З МАРІЄЮ	5
ХЛОПЕЦЬ ІЗ БІБЛІЄЮ	38
У НАС, В АУШВІЦІ...	49
ЛЮДИ, ЩО ЙШЛИ	88
ЛАСКАВО ПРОСИМО ДО ГАЗУ	101
ДЕНЬ У ГАРМЕНЗЕ	122
СМЕРТЬ ПОВСТАНЦЯ	149
БИТВА ПІД ГРЮНВАЛЬДОМ	164
КАМ'ЯНИЙ СВІТ	
Оповідання в двадцяти картинах	207
ПОПІД РУКУ З ЧУДОВИСЬКОМ	
Олександр Бойченко	265

ПРОЩАННЯ З МАРІЄЮ

I

За столом, за телефоном, за стосом канцелярських книг – вікно і двері. У дверях дві гладкі шиби – чорні, вилискують ніччю. І ще небо – тло вікна – вкрите набряклими хмарами, які вітер спихає до низу рами, на північ, за стіни згорілого будинку.

Згорілий будинок чорніє по той бік вулиці, навпроти хвіртки, в захисній сітці, увінчаній сріблястим колючим дротом, яким, наче звук струною, ковзає фіолетовий відблиск мерехтливого вуличного ліхтаря. На тлі грозового неба, праворуч від будинку, огорнуте молочними клубами перелітного локомотивного диму, патетично вималюється безлисте дерево – нерухоме посеред вихору. Завантажені товарні вагони минають його і з гуркотом сунуть на фронт.

Марія відірвалася від книги й підвела голову. Смуга тіні лежала на її чолі й очах і сповзала по щоці, як прозора шаль. Вона поклала руки на світильник-грибок, що стояв між порожніми пляшками, тарілками з недоїденим салатом, череватими кармазиновими келишками на темно-синіх підставках. Різке світло, яке заломлювалося на кордонах предметів і, мов у килим, усотувалось у сизий дим, що застилав кімнату, відскакувало від ламких, крихких країв склянок і мерехтіло всередині келишків, як жовте листя на вітрі, тепер цівкою набігло в її долоні – і кисті підсвіченим, рожевим куполом щільно зімкнулися над ним, і лише ледь помітно пульсували ще рожевіші лінії між пальцями. Притемнена кімнатка наповнилась довірливими сутінками, стягнулася до рук і змаліла до розмірів мушлі.

- Дивись, немає межі між світлом і тінню, – шепнула Марія. – Тінь, як приплив, підповзає до ніг, огортає нас і до нас зводить світ: є лише ти і я.

Я нахилився до її вуст, до прихованих у кутиках маленьких тріщинок.

- Ти пульсуєш поезією, як дерево соками, – сказав я жартливо, струшуючи з голови нав'язливий пияцький гармидер. – Стережися, щоби світ не надрубав тебе сокирою.

Марія розімкнула уста. Між її зубами легенько задривав кінчик язика: усміхалася. Коли вона міцніше затисла пальці довкола грибка, блиск на дні її очей потьмянів і згас.

- Поезія! Для мене це річ така ж незбагненна, як звучання форми чи дотик звуку. – Вона замислено відкинулась на спинку козетки. У напівтіні червоний обтислий светр набрав пурпурової соковитості і лише на гребнях складок, де ковзало світло, пихато полискував карміном. – Але тільки поезія вміє точно показати людину. Я маю на увазі людину цілком.

Я забарабанив пальцями по склі келишка. Той відізвався крихкими короткими звуками.

- Не знаю, Маріє, – сказав я, знизавши із сумнівом плечима. – Гадаю, мірою поезії, а може, й релігії є любов однієї людини до іншої, яку вони викликають. І це найоб'єктивніший критерій оцінки речей.

- Любов, ясно, що любов! – промовила, мружачи очі, Марія.

За вікном, за згорілим будинком, широкою, розділеною сквером вулицею зі скреготом їздили трамваї. Електричні спалахи освітлювали фіолет неба, синюватими бризками магнієвого полум'я пробивалися крізь морок, заливали місячним сяйвом будинок, вулицю і браму та, досягнувши чорних віконних шиб, стікали ними і безшумно згасали. Миттю пізніше згасав і високий, жалібний спів трамвайних рейок.

За дверима, в іншій кімнаті, знову запустили патефон. Притлумлена, мовби грана на гребінці, мелодія губилася

в наполегливому шурканні розтанцьованих ніг і горловому дівочому сміхові.

- Як бачиш, Маріє, крім нас, є ще й інший світ, – засміявся я і підвівся з козетки. – Така справа. Якби можна було розуміти цілий світ, відчувати цілий світ, бачити цілий світ так, як розумієш власні думки, відчуваєш власний голод, бачиш вікно, браму за вікном і хмари над брамою, якби можна було бачити все одночасно й остаточно, тоді, – сказав я задумливо, обійшовши козетку і ставши біля гарячої пічки, між Марією і майоліковими кахлями та мішком картоплі, закупленої восени на зиму, – тоді любов була б не лише мірою, а й найвищою інстанцією всіх речей. На жаль, ми приречені на метод спроб, на самотній, оманливий досвід. Яка ж це неповна, яка фальшива міра!

Двері кімнати з патефоном відчинилися. Увійшов Томаш, похитуючись у такт мелодії й опираючись на руку дружини. Її злегка вагітний, хоч і віддавна статечний живіт викликав незмінну цікавість у друзів. Томаш підійшов до столу і помотав над ним великою, м'ясистою, масивною, як у вола, головою.

- Слабо стараєшся, горілки нема, – сказав він із м'яким докором, дослідивши посуд, і відплив, підштовхуваний дружиною, до виходу. Він вдивлявся в неї тупим поглядом, наче в картину. Подейкували, що це в нього професійне, адже Томаш гендлював підробними Коро, Ноаковськими¹ й Панкевічами². Крім того, він був редактором синдикалістського двотижневика і вважав себе лівим радикалом. Вони вийшли на скрипучий сніг. Клуби морозної пари прокотилися підлогою, як волохаті мотки білої бавовни.

Слідом за Томашем до контори урочисто вступили танцювальні пари, покрутилися сонно біля столу, майоліки й картоплі, старанно оминаючи патьоки під вікном, і,

¹ Станіслав Ноаковський (1867 – 1928) – історик мистецтва, маляр, автор фантазій на архітектурні теми.

² Юзеф Панкевіч (1866 – 1940) – живописець і графік, професор Академії мистецтв, здійснив величезний вплив на еволюцію польського малярства.

рознісши червоні сліди від свіжонапастованої підлоги, повернулися туди, звідки увійшли. Марія встала з-за столу, машинально поправила волосся й сказала:

- Я вже мушу йти, Тадеуше. Керівник просив починати раніше.

- У тебе ще добра година часу, – відповів я.

Округлий конторський годинник із вигнутим бляшаним циферблатом рівномірно цокав, повішений на довгій шворці між напівзгорнутим плакатом із вигаданим краєвидом і композицією вугіллям, що зображала замкову щілину, крізь яку виднівся фрагмент кубістської спальні.

- Я візьму Шекспіра, постараюся підготувати вночі «Гамлета» на вівторкові заняття³.

Вона перейшла до іншої кімнати і присіла перед книжками. Примітивна полиця була збита з негембльованих дощок. Дощки вгиналися під книжковим тягарем. У повітрі висіли сині й білі пасма диму та стояв тяжкий горілчаний дух, змішаний зі смородом людського поту і вапняним запахом вологих, грибкових стін. Яскраво розмальовані аркуші погойдувалися на них, як білизна на вітрі, і, як морське дно, просвічували кольоровими лініями медуз та коралів крізь блакитну імлу. У чорному вікні, відгороджений шибою від ночі, заплутаний у тонке мереживо фіранки, видуреної за безцінь у залізничної злодійки, сумний, спитий скрипаль (який вважав себе імпотентом) даремно намагався заглушити стогоном інструмента харчання патефона. Згорблений, наче під мішком цементу, він із понурою затятістю видобував зі скрипки один і той же пасаж: готувався до недільного музично-поетичного концерту⁴. Там він виступав умитий, у

³ Йдеться про таємні заняття (пол. *tajne komplety*), які під час німецької окупації – зазвичай у приватних помешканнях – проводилися на всіх рівнях від початкової до вищої школи. Тадеуш Боровський та його майбутня дружина Марія Рундо були студентами полоністики підпільного Варшавського університету.

⁴ Популярна в часи окупації форма культурного життя, перенесеного з театрів і філармоній до приватних помешкань.

парадному костюмі в смужку, з меланхолійним виразом обличчя і сонними очима, мовби читав ноти в повітрі.

На столі, на обрусі в червоні квіти, також видуреному у залізничної злодійки, між келишками, книжками і надкушеними бутербродами лежали голі брудні ноги Аполлонія. Аполлоній гойдався на стільці і, звертаючись до дерев'яного, побіленого вапном від блощиць тапчана, на якому, мов риби на піску, лежали, задихаючись, напівп'яні люди, промовляв гучним голосом:

- Чи Христос був би хорошим солдатом? Ні, радше дезертиром. Принаймні перші християни втікали з війська. Не хотіли противитися злу.

- Я злу противлюся, – сказав ліниво Пьотр. Він лежав, розвалившись між двома розхристаними дівичами і порпав руками в їхніх зачісках. – Зніми ноги зі столу або помий їх.

- Помий ноги, Польку, – сказала дівчина з-під стіни. У неї були товсті, розплилі стегна і червоні, м'ясисті губи.

- Забагато хочете! Прикиньте, було таке плем'я – вандали. Дуже боязке, – тягнув Аполлоній, згорнувши п'ятою тарілки на купу, – всі їх молотили і з Данії чи Угорщини вигнали до Іспанії. Там вандали сіли на кораблі, попливли до Африки і пішки дійшли до Картагену, де єпископом був святий Августин, син святої Моніки.

- А тоді святий виїхав на ослі і навернув вандалів, – сказав із-під пічки молодик, пихнувши люлькою. Він надував пухкі рожеві щоки, вкриті, як персик, золотистим пушком. Під очима у нього були великі синці. Цей піаніст віддавна жив із піаністкою з чарівними ямочками і хижим, пристрасним поглядом. Влітку ми його охрестили (бо він належав до національного віросповідання⁵) із запаленими свічками, оберемками квітів і мискою холодної капличної води, якою запопадливий ксьондз ретельно вимив йому голову, а відразу після хрещення нам

⁵ Т. зв. Польський національний католицький костел – церква, не залежна від Риму і в міжвоєнній Польщі не визнана державою.

довелося в найжвавішому місці Груєцької ушиватися від вуличної облави. Оженили ми їх нескоро, щойно пізньої зими. Батьки відмовлялися дати своє благословення з огляду на мезальянс. І хоча вони відступили музикантам кімнату для снання та фортепіано для репетицій, а також кухню для самогоноваріння, однак не захотіли запросити на весілля друзів, тож друзі влаштували весілля самі. Молода у штивній блакитній сукні сиділа в кріслі нерухомо, наче кіл проковтнула. Вона була сонна, втомлена і п'яна.

- Знаєш, мило тут у вас, дуже мило, – євреєчка, що втекла з ґетто і цієї ночі не мала де спати, присіла біля Марії при книжках і обійняла її одною рукою. – Дивно, я так давно не тримала в руці зубної щітки, канапки, горнятка чаю, книжки. Знаєте, це навіть важко сформулювати. І весь час таке відчуття, ніби треба йти. Я панічно боюсь!

Марія мовчки погладила її по пташиній голівці, оздобленій лискучими хвилями прилизаного волосся.

- Але ж ви, пані, були співачкою? Певно, нестачі ні в чому не відчували. – На ній була жовта сукенка в хризантеми з викличним декольте. З-під нього кокетливо виглядало кремове мереживо нічної сорочки. На довгому ланцюжку погойдувався між грудьми золотий хрестик.

- Нестачі? Ні, нестачі не відчувала, – відповіла вона з блиском здивування у вологих, коров'ячих очах. Її стегна були широкі, розложисті, добрі для пологів. – Розумієте, з артистками навіть німці інакше... – вона затнулась і замислено втупилась у книжки. – Платон, Тома Аквінський, Монтень, – євреєчка торкалась пурпуровим лакованим нігтем корінців куплених на розкладках і вкрадених в антикваріаті книжок. – Але якби ви, пане, бачили те, що бачила за мурами я...

- Августин написав шістдесят три книжки! Коли вандали взяли в облогу Картаген, він якраз робив коректуру і за нею помер!⁶ – маніякально продовжував Аполлоній. –

⁶ Св. Августин помер під час облоги міста Гіппон (нині – Аннаба), а не Картагену.

Від вандалів не залишилося нічого, натомість Августина читають і сьогодні. *Ergo*⁷, – він підняв до стелі руку з розчепіреними пальцями, – війна мине, а поезія залишиться. І разом із нею залишаться мої віньєтки!

Під стелею сушилися на мотузці обкладинки поетичної збірки⁸. Від них сильно заносило друкарською фарбою. Світло пробивалося крізь чорні й червоні поверхні пакувального паперу і плуталося серед аркушів, мов у лісовій гушавині. Обкладинки шелестіли, як сухе листя.

Євреєчка підійшла до патефона і змінила платівку.

- А я думаю, що на арійському боці теж буде гетто, – сказала вона, скося поглядаючи на Марію. – Тільки виходу з нього не буде, – і відпливла в танці, підхоплена Пьотром.

- Вона знервована, – тихо промовила Марія. – Її родина залишилася за мурами.

Голка натрапила на тріщину в платівці й монотонно заводи́ла одне і те ж. У дверях з'явився рум'яний Томаш. Його дружина поправила сукню на злегка випуклому животі.

- Ще тільки кілька хмар тяжких, яких не здули ніздрі коней⁹, – задекламував він і, вказавши рукою за вікно, у бік брами, вигукнув з інтонацією: - Кінь, кінь!

У крузі золотистого світла з-над дверей сліпучо білий і гладкий сніг лежав, як тарілка на попелястому обрусі, далі, в тіні, сірів і синів, мовби в ньому відбивалося небо, і щойно біля хвіртки вигравав під променями вуличного ліхтаря. Завантажена, як фіра сіном, підвода стояла в темряві нерухомою горою. Червоний каганець гойдався під колесами, кидаючи на сніг хиткі тіні й освітлюючи ноги та черево коня, який здавався вищим і масивнішим, ніж зазвичай. Від нього валили клуби пари, так, наче кінь дихав шкірою. Він був змучений і звісив голову.

⁷ Ergo (лат.) – отже.

⁸ Дебютна збірка віршів Боровського «Будь-де земля...». Автором обкладинки був Аркадій Журавський.

⁹ Цитата з вірша Ципріяна Норвіда «Святий мир». Тут – у перекладі Миколи Бажана.

Візник стояв обіч підводи і терпляче чекав, поплескуючи себе руками по грудях. Коли ми з Томашем відтягнули крила воріт, він неспішно дістав батіг, змахнув віжками і цмокнув. Кінь скинув головою, шарпнувся всім тілом, але віз не зрушив з місця. Передні колеса застрягли в стічному жолобі.

- За вузду скотину й назад, – сказав я компетентно. – Зараз кину дошку на жолоб.

- Назад! – крикнув візник, назираючи на голоблю.

Жандарм у синій шинелі, що пильнував сусідню будівлю колишньої муніципальної школи, напаковану, як в'язниця, «добровольцями» на роботу до Пруссії, глухо гупаючи підкованими чоботами по плитах тротуару, підійшов з боку ліхтаря. На грудях у нього, причеплений до портупей, висів ліхтарик. Жандарм увімкнув його і люб'язно присвітив.

- Забагато дрантя наклали, – слушно зауважив він. З-під дашка каски, з глибокої тіні його очі виблискували над струменем світла яскраво, як вовчі вирла. Щоранку він заходив до контори зателефонувати про зміну варті і завжди доповідав, що нічого важливого протягом ночі не сталося.

Кінь фиркнув, перемістив вагу на задні ноги, подався всім тілом назад – і підвода відкотилась бруківкою. Тоді кінь потягнув уперед. Підвода, як плоскодонка, завантажена доверху валізами, клунками, постільною білизною, меблями і брязкітливим алюмінієвим посудом, погойдуючись в'їхала по дошках на подвір'я. Жандарм згасив ліхтарик, поправив на собі реміння і розміреним кроком віддалився у напрямку школи. Зазвичай він її минав, доходив до невеличкого костелу отців-паллотинів¹⁰ (частково згорілого у вересні й турботливо та безнастанно відновлюваного впродовж усього сезону матеріалами з нашої фірми) і звертав під прогнилою стіною притулку для безробітних, який містився в колишніх заводсь-

¹⁰ Отці-паллотини – засноване Вікентієм Паллоті Товариство Католицького Апостольства. У Польщі діє від 1907 року.

ких цехах відразу біля залізничної колії. Це був жвавий транзитний порт, адже через нього пропливали гуртом і вроздріб ковдри, тканини, теплий одяг, шкарпетки, консерви, сервізи, фіранки, обруси, рушники та всіляке інше добро, крадене з товарних потягів, що йшли на фронт, а також куповане в обслуги санітарних вагонів, які, повертаючись із фронту з годинниками, продуктами, пораненими, білизною і запчастинами, меблями і збіжжям, часто зупинялися на станції, як біля портового молу.

Візник задля примхи ще раз траснув батогом, потягнув коня на себе і задом під'їхав під дерев'яну комору. Кінь роздував боки і димів парою. Розпряжений із сурою ніжністю візником, він, мовби втомлений понад силу, постояв ще хвилю в голоблях, нарешті, рішуче підігнаний, повільно рушив під кран і запхав морду у відро. Допивши до дна, сьорбнув води з другого і, тягнучи за собою упряж, пішов у напрямку відчинених дверей стайні.

- Нівроку привіз, Олеку, – сказав я, оглянувши скарб на підводі.

- Наказала забрати все, – відповів візник. – Дивись, пане, завантажив навіть табурети з кухні й полиці з лазнички. Стара стояла наді мною, як кат над невинною душею.

- Не боялася посеред білого дня?

- Зять роздобув для неї дозвіл у свого друга, – сказав Олек. Лице його було кістляве, худе, стягнуте морозом. Він зняв шапку. Жорстке від вапна волосся скуйовдилось над чолом.

- А дочка?

- Лишилася з чоловіком. Гиркалася зі старою, що мусять лишитися ще на день. – Він поплював на жилаві, покручені руки, виїдені вапном, гіпсом і цементом. – Ну, будем здоймати.

Візник вліз на підводу, розплутав мотузки і почав подавати одне за одним кріселка, вазони, подушки, кошики з білизною, старосвітські скрині, зв'язані мотузками

книжки. Ми з Томашем підхоплювали їх і в чотири руки заносили до затхлої, темної комори, складаючи крам на бетонній підлозі між мішками з напівскам'янілим цементом, стосом чорного, із запахом смоли, толю та купою сухого вапна, призначеного на роздрібний продаж селянам. Вапно курявою витало в повітрі і нестерпно щипало в носі. Томаш спазматично відсапував, у нього було хворе серце.

- Скажи мені, пане, нащо керівник узяв її до себе? – запитав візник, закінчивши з вантажем.

- Зробила з нього людину, от і віддячує. – Я зачинив двері комори і замкнув їх на колодку.

- Вдячність – прекрасна річ, – сказав Томаш, який дихав тепер рівномірно, глибоко втягуючи повітря. Він набрав у пригорщі снігу, вимив ним руки і витер їх об штани.

- Ех, наробився я сьогодні, – сказав візник, злізаючи з підводи. Йому було важко рухатись у цупкому кожусі, вкритому шкаралупою з вапна, смоли і дьогтю. Візник оперся на віз, полегшено потягнув носом і витер чоло рукою. – Пане Тадеку, пане Тадеку, що я там бачив – ти би, пане, не повірив... Діти, жінки... Хоч і єврейські, але все одно...

- Чи ви бодай без пригод звідти виїхали?

- Інженер нас бачив дорогою. Щось буде за це?

- Та, – зневажливо відповів я, – що нам ті розтелепи можуть зробити? Якщо керівник хоче купити філію, то вони мусять з ним по-доброму, правильно? Вранці зробиш ходку. Куб вапна наліво. Повернешся перед сьомою.

- Ага, треба зранку вибрати з ями. Піду, коня приведу в порядок, – він поволочився слідом за твариною до стайні. Проходячи повз контору, візник підняв шапку.

У золотому крузі світла, наче в німбі, огорнута синявою ночі, що виблискувала кільцем зірок, стояла Марія. Вона причинила за собою двері від музики й людей і очікувально вдивлялася в темряву. Я обтрусив долоні від пилу.

- То що завтра з розливанням і розвезенням? – я взяв її під руку і повів по витоптаній у хрумкому, затверділому снігу стежці до хвіртки. – Може, почекаєш до обіду? Розвеземо разом.

Ми стояли у відчиненій хвіртці. Порожньою вулицею, у мерехтливому світлі ліхтаря, глухими кроками проходжався жандарм у синій шинелі, який пильнував школу. Над вулицею, над світлом ліхтаря, над гострим дахом утиснутої в мур комори із шумом пролітав вітер і ніс дим від потягів, мчали перисті хмари, а над вітром і хмарами дрижало небо – глибоке, як дно темного потоку. Місяць просвічував крізь хмари, мов грудка золотого піску.

Марія ніжно усміхнулася.

- Ти прекрасно знаєш, що я сама розвезу, – сказала вона з докором, підставляючи мені вуста для поцілунку. Великий чорний капелюшок, мов крило, кидав тінь на її лице. Вона була на півголови вища за мене. Я не любив цілувати її у присутності сторонніх.

- Бачиш, ти, поетичний соліпсисте, на що здатна любов, – сказав погідно Томаш. – Бо любов – це самопожертва. Говорю з висоти власного досвіду, оскільки мав багато коханок.

Присмерк, який розмиває риси людини, надав йому брилоподібності й ваговитості, так, наче Томаш був грубо отесаним каменем. Родимка під його лівим оком чорніла грайливою цяточкою на монументальному, мовби вирізьбленому із сірого піщаника обличчі.

- Ясно, що любов! – пирснула безтурботним сміхом Марія і, зробивши нам вишуканий кніксен, пішла вулицею вздовж сітки назустріч хмарам, які вітер гнав над нашими головами. Вона минула крамницю спекулянта, де я купував хліб і кров'янку на сніданок, а селяни – своїх замкнених у школі дітей, і зникла за рогом, не оглянувшись. Я дивився за нею ще хвилю, мовби вишукуючи в повітрі її слід.

- Любов, ясно, що любов! – сказав я, усміхаючись до Томаша.

- Дай візнику горілки, якщо маєш десь під ліжком, – відповів Томаш. – Ходи, треба брататися з народом.

II

Уночі випало трохи снігу. Перш ніж я, випровадивши п'яних гостей і прибравши в кімнаті, офіційно відчинив браму на знак початку денної торгівлі, візник, який встав удосвіта, встиг вибрати вапно з ями і завезти його на будову, а повернувшись, розпрягти коня і замести на подвір'ї сліди від коліс. Такого раннього ранку надворі ще було синьо, а на вулиці – порожньо. Від залізниці долітав гуркіт потягів. Патрульний жандарм посірів і змалів у відпливі мороку, що залишив його на березі безлюдної вулиці, як забуту водорість. У вікнах колишньої школи почали з'являтися голови ув'язнених людей. У спекулянтській крамничці біля складу грілися під гарячою пічкою двоє темно-синіх поліцаїв¹¹. Крамар, кліпаючи по-п'яцьки червоними очима, розкладав тремтячими руками на вітрині за склом сир, гречку і хліб. Селянка діставала з кошика кільця ковбаси, які зникали під прилавком у подвійній стіні. Крізь замерзлі шиби просочувався сірий світанок. Брудні краплі котилися заіржавілими ґратами, монотонно падали на підвіконня і цівкою стікали на підлогу.

Влітку, восени, взимку й навесні вуличку – сліпу, вимощену бруківкою, засмерджену гнилизною стічних каналів, загублену між драглистим, як розкладений труп, полем і вервечкою змиршавілих одноповерхових будинків, де містилися пральня, перукарня, миловарня, кілька продуктових крамниць і паскудний бар – день у день заливав бурхливою повинню натовп, який підпливав під бетонні стіни школи, наводив погляди на новочасні вікна, на покритий червоною черепицею дах, задирав голови,

¹¹ «Темно-сині» (пол. granatowi) – польська поліція в довоєнних темно-синіх мундирах на німецькій службі в Генеральному Губернаторстві.

розмахував руками й кричав. З відчинених вікон школи лунали вигуки й білили руки – люди подавали знаки, наче з корабля, що відчалює від берега. Стиснутий, мов греблями, двома шеренгами поліцаїв, натовп відкочувався руслом вулиці, відступав аж до гирла площі, звідки відкривалася приємна для очей перспектива на дикі річкові мілини, порослі обшарпаними кущами верболозу і де-не-де вкриті лишаями снігу, на міст, під яким на мерехтливій течії лежав туман, на жовті пастельні будинки міста, що танули в чистій, спокійній блакиті неба, розпачливо вирував на площі і знову з галасом повертався.

Спекулянтська крамниця була маленькою, затишною затокою. Над склянкою бурячанки поліцаї браталися за прилавком із селянами і торгували людьми зі школи. Вночі поліцаї подавали через вікно школи товар, який або негайно зникав у закамарках вулиці, або, страшно ранячись, перелазив через колючий дріт у двір нашої будівельної фірми, де тинявся аж до ранку, оскільки контора, звісно, була зачинена. Зазвичай це були дівчата. Вони безпорадно блукали подвір'ям, розглядаючи купи піску й глини, куби цегли, ДСП, дерматину, заходили до засіку з будівельною крихтою, яка, залежно від величини й відтінку, використовувалась для сходів або надгробків, і безтурботно справляли там нужду. Прокинувшись, я цілком альтруїстично викидав їх за ворота, а зиск від цієї процедури, крім поліцаїв (і, мабуть, неприступного, далекого від пласких людських справ жандарма), отримував винятково сусід-спекулянт. Однак зобов'язаним чи вдячним він не почувався. День у день я забігав до нього купити чвертку житнього хліба, сто грамів кров'янки і двадцять масла. Він, як правило, не доважував, зате ціну суттєво заокруглював. І сором'язливо усміхався, але його рука, згрібаючи гроші, тремтіла.

Зрештою. Він не доливав до повної сотку самогону, не доважував десять грамів масла, різав хліб на нерівні скиби і немилосердно витягував у селян копійчину за кожну потай випущену дівчину, бо сам хотів жити, мав

жінку, синочка у другому класі гімназії і дочку-підлітка – ученицю підпільного ліцею, що вже відчувала звабливу красу нарядів, принадливість хлопців, смак науки і чари конспірації. Натомість будівельна фірма хоч селянам, хоч інженерам продавала розмоклу малярну глину, скам'янілий цемент, змішувала вапно з водою і мастику з піском, а також, приймаючи вагони з товаром, виявляла – за мовчазним порозумінням із залізничним комірником – серйозну недостачу, про що тут-таки складався акт. Офіційний постачальник набирав у рот води, оскільки мав із фірмою окремі рахунки, які до жодних бухгалтерських книг не потрапляли.

Будівельна фірма! Вона, як терпляча дійна корова, роздавала засоби існування всім. Її законний власник – обтягнутий картатою камізелькою з брелоком черевань, патріархально сивий, апоплектично нервовий Інженер із борідкою клином – на утримання дружини-святениці, що тринькала гроші на жебраків, ченців і костели, та сина-еротомана під час великого голоду (коли ми їли лушпиння і пайковий хліб-сіть) витискав із неї, як молоко з вимені, гроші тисячами, розбудував при управлінні склади, орендував територію спаленої у вересні фірми і заснував там філію свого підприємства, купив королівський екіпаж, цугового коня з підстриженим хвостом, найняв візника, придбав за півмільйона поміщицький маєток під столицею, щоправда, трохи занедбаний і підупалий, але придатний до полювань (із чималим шматком лісу) та індустріалізації (з покладами глини), врешті-решт на третьому році війни розпочав і вдало провів перемовини з Німецькою Східною Залізницею про закупівлю й прокладання власної бічної лінії та зведення при ній транзитних складів.

Так само вдало складалася доля працівників Інженера. Насправді окупаційне законодавство забороняло Інженерові встановлювати тижневу зарплату понад 73 злотих, проте він кільканадцятьом своїм людям виплачував із власної ініціативи майже сотню на тиждень без

вирахувань, податків і внесків. У невідкладних випадках, як от вивезення родини до таборів, хвороба чи хабар, Інженер зовсім не ухилявся від обов'язку. Три місяці він фінансував моє навчання в підпільному університеті, висунувши єдину вимогу: щоб я вчився задля Вітчизни.

Філія влаштувалася інакше. Фірми продавали вапно на вулиці, привозячи на будівництво неповні кубометри. Робили приватні ходки. Крали на залізниці. Я спочатку виносив зі складу в кошику малярну глину і крейду та продавав їх довколишнім миловарням, але, тісніше по-товаришувавши з керівником, увійшов з ним у долю: ми поділили фронт робіт і узгодили бухгалтерський облік. Також нас пов'язувало виробництво самогону, який варився моїм коштом у його помешканні. Віддавши мені левову частку роздрібної торгівлі, керівник занурився у великий бізнес, використовуючи фірму як перевалочний пункт, а складський телефон – як надійний засіб комунікації. Керівник розумівся на золоті й коштовностях, продавав і купував меблі, знав адреси маклерів і навіть сам приторговував нерухомістю, мав зв'язки із залізничними злодіями і допомагав їм контактувати з комісійними крамницями, приятелював із водіями і продавцями автомобільних запчастин, а також вів активний обмін із гетто. Але гендлем він займався з виразним страхом, мовби через силу, всупереч власним уявленням про законність, і відчував болісну ностальгію за безпечними довоєнними часами. Тоді він працював комірником у єврейському закладі: під пильним оком власниці вперто вибивався в люди, купив під таксі спортивне авто і щодня заробляв на ньому, відрахувавши зарплату водієві, до трьохсот злотих. Невдовзі придбав біля автостради за містом одну ділянку під будівництво, а за кілька місяців до початку війни – другу, у близькому передмісті. Він знав, що робить це згідно з людськими законами, і жив на повну, не відаючи надокучливих докорів сумління. З тодішнього доробку керівник зберіг землю, валюту і глибоку прив'язаність до старої докторської вдови.

Стара сиділа на Маріїному місці в ногах дерев'яного тапчана. Лице її було землисте, сточене, пусте, як обезлюдніле місто. Вона була одягнена в чорну єдвабну сукню, на ліктях витерту й лискучу. На шиї мала широку оксамитну стрічку, а на голові – оздоблений букетом фіалок старосвітський капелюшок, з-під якого вибивалися пасма ріденького сивого волосся. На колінах стара тримала старанно складене пальто з облізлими коміром. Вона була одягнена занадто бідно як на довоєнну власницю величезного складу будівельних товарів, кількох вантажівок, персональної залізничної гілки, десятків робітників та невичерпних рахунків у вітчизняних і швейцарських банках, занадто бідно навіть як на власницю підводи всілякого краму, великої кількості точних лічильних машин, дбайливо й передбачливо відданих на зберігання до швейцарського консульства, не кажучи вже про золото й діаманти, які – на переконання людей з арійського боку – приносив із гетто кожен єврей. Вона була одягнена бідно і сиділа скромно в кутку. Погляд втупила під стелю, розглядаючи павутиння на верхній книжковій полиці. Павутиння погойдувалося, бо павук спинався вгору.

- Ясику, вони зателефонують, правда? – промовила стара до керівника після довгої мовчанки. Я здивовано відірвав голову від книжки про середньовічні часи і заборони. Вона говорила хриплуватим шепотом, мовби терла каменем о камінь. Свистячий шепіт видобувався з горла разом із видихом. Два масивні ряди золотих зубів, які виблискували в роті, клацнули і, здавалося, мало не задзвеніли. – Вони ж мусять дати знати, чи прийдуть. Правда, мусять? – вона спрямувала на нього збляклі, мертві, мовби замерзлі очі.

- Ну, пані, треба трохи зачекати, – рішуче сказав керівник. Він старанно вихував отвір у скрижанілій шибі й одним оком поглядав скоса на подвір'я, на відкриті ворота, на вулицю, яку вже затоплював натовп, і барабанив пальцями по віконній рамі: чекав на клієнта. – Адже пан ди-

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.